

ŠTÚDIE Z OBLASTI TEÓRIE POZNANIA

Studien zur Erkenntnistheorie. Herausgegeben von Dieter Wittich (zodpov. redaktor). VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.

Jedným zo zákonitých javov, ktoré sprevádzajú súčasný intenzívny vedecko-technický rozvoj, je aj zosilnenie záujmu o filozoficko-metodologické a logické analýzy poznávacích procesov. Najmä v období budovania socialistickej a tvorenia základov komunistickej spoločnosti, ktoré je možné realizovať len na základe dôkladnej znalosti objektívnych spoločenských zákonov, vystupuje do popredia záujmu špeciálnovedných pracovníkov, ale aj filozofov povaha samého poznávacieho procesu. V posledných rokoch sme svedkami početného rastu publikácií, venovaných problémom teórie poznania, logiky a metodológie vied, ktoré vychádzajú v ZSSR a aj v iných socialistických krajinách.

Je zásluhou filozofov NDR, že nielen sporadicky, ale už dlhšiu dobu systematicky vydávajú pod vedením hlavného redaktora Dietera Witticha (kolektív red.: K. Gössler, A. Kosing, H. Seidel) sériu štúdií z teórie poznania. Príspevky sústredené v tejto sérii — dobre známej aj za hranicami NDR — sa zameriavajú na analýzy poznávacieho procesu vcelku, ako aj na analýzy jednotlivých jeho aspektov, úrovní, metód, cieľov, aplikčných možností. Autori štúdií polemizujú s nemarxistickými gnozeologickými koncepciami, kriticky rozoberajú jednostrannosti a nedostatky týchto koncepcií, zároveň však rozpracúvajú aj pozitívne danú problematiku v rámci marxisticko-leninskej teórie poznania.

Vzhľadom na priestorovú ohraničenosť nie je možné vyčerpať v jednej recenzii tematické bohatstvo všetkých štúdií, ktoré boli publikované v spomínanej sérii, preto zameriame pozornosť aspoň na niektoré z problémov, ktoré tu boli rozpracované.

Dieter Wittich je autorom rozsiahlej štúdie vydanej r. 1973 o predmete, cieľoch a metódach marxisticko-leninskej teórie poznania. Svojím zamieraním predstavuje táto štúdia, ktorá je inak koncipovaná ako príspevok do diskusie, akúsi propedeutiku do marxisticko-leninskej gnozeológie.

Prí vymedzovaní špecifickosti predmetu teórie poznania vychádza autor z úspešného duchovného osvojovania sveta človekom. Len tie ideálne odrazy sveta — ako výsledky jeho duchovného osvojovania — možno podľa autora pokladať za poznatky, ktoré a) sa zhodujú s odrážanou skutočnosťou, a tým sa môžu stať usmerňovateľom efektívnej cieľavedomej ľudskej činnosti, b) majú štruktúru výpovede. Wittich upozorňuje na možné chybné interpretácie (príliš široké alebo príliš úzke) predmetu marxisticko-leninskej teórie poznania, a to ako dôsledky nesprávneho chápania vzťahu teórie poznania a špeciálnych vied, ako aj polysémantickou povahou samých niektorých teoreticko-poznávacích termínov (napr. „poznatok“, atď.).

Veľmi dôležitý problém, na ktorý upozornil Wittich, ale aj iní autori v ďalších štúdiách tejto série, je nutnosť rozlišovať individuálnu poznáva-

ciu činnosť (na ktorú je viazané získavanie poznatkov) od spoločenského poznávacieho procesu, pretože prvá predstavuje len súčasť druhého. Nesmierny akcent kladie autor na myšlienku, že iba spoločnosťou produkované potreby poznania, problémové situácie a už v spoločenskom vedomí fixované poznatky umožňujú individuíam sformulovať problémy, či nájsť ich riešenie v procese individuálnej poznávacej činnosti (pričom aj metódy, nástroje poznania, aj reč, v ktorej sú poznatky vyjadrené, sú spoločenským produktom).

Určujúc základné charakteristiky marxisticko-leninskej teórie poznania, venuje Wittich pozornosť najmä jej vzťahu k robotníckej triede, jej záujmom a jej historickej misii. Teoretický obsah marxisticko-leninskej teórie poznania je podľa neho podmienený nevyhnutným vzťahom tejto teórie k marxizmu-leninizmu ako celostnému systému, čo zároveň garantuje aj jej konzekventný materialistický a vedecký charakter. Túto tesnú spätosť demonštruje D. Wittich na analýzach niektorých pojmov a kategórií marxisticko-leninskej teórie poznania, na ich historickom vývoji (najmä sa zameriava na pojem praxe). Tieto analýzy sa mu stávajú východiskom pre kritické rozbory rôznych nemarxistických a antimarxistických dezinterpretácií pojmu praxe, z ktorých vyplýva aj nesprávne pochopenie teórie odrazu. Tvorivý a aktívny charakter ľudských odrážacích procesov osvetľuje autor najmä ich spätosťou s poznávacími potrebami spoločenského človeka, s materiálno-predmetným pôsobením človeka na objektívnu realitu a napokon spätosťou odrážacích procesov s cieľavedomým praktickým pretváraním vonkajšieho sveta, (ktoré by bez adekvátneho odrazu sveta nebolo vôbec možné realizovať).

V štúdií sa skúmajú tiež otázky

praktického významu a praktických aplikácií marxisticko-leninskej teórie poznania ako teoretického nástroja realizácie úloh robotníckej triedy. Táto teória vznikala a rozvíjala sa z potrieb robotníckej triedy a jedným jej základným cieľom je preto poskytovať vedecky fundovanú orientáciu v procese uskutočňovania historickej úlohy robotníckej triedy. Týmto, ako zdôrazňuje autor, je determinovaný aj ideologický význam marxisticko-leninskej teórie poznania.

Výsledkom spoločného úsilia autor-ského kolektívu je aj súbor štúdií z r. 1974, venovaný problémom vzťahu individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu. Toto bolo aj témou vedeckej konferencie poriadanej sekciou marxisticko-leninskej filozofie a vedeckého komunizmu na Univerzite Karla Marxa v Lipsku. Zámerom editorov bolo sprístupniť širšej filozofickej verejnosti základné myšlienky obsiahnuté v referátoch a početných diskusných príspevkoch, ktoré odzneli na spomínanej konferencii.

Pri riešení vzťahu individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu vychádza K. Gössler z rešpektovania dvoch základných momentov, a to: a) z povahy praktických, teoretických a ideologických potrieb, ktoré si vynucujú riešiť daný problém, b) z určenia základného jadra vzťahu oboch poznávacích procesov. Po konfrontáciách viacerých názorov filozofov NDR a ZSSR na vzťah individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu formuluje Gössler tézu o podmienenosti každého individuálneho poznávacieho procesu (pričom pod individúom možno rozumieť nielen jedinca, ale aj kolektív alebo celú triedu) týmito faktormi: stupňom vývoja výrobných síl a nimi danou úrovňou materiálnych poznávacích prostriedkov; charakterom vládnicích výrobných vzťahov a napokon stupňom rozvoja spoloč-

ského poznávacieho procesu (napr. vedou, myšlienkovým horizontom, súborom poznávacích prostriedkov, ktorý je v danej dobe k dispozícii, infraštruktúrou spoločenského poznávacieho procesu, atď.).

Vzťah individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu nemožno podľa autora plne určiť len kvantitatívnou charakteristikou (ako napr. vzťahom časti a celku), ktorá navyše nie je konštantou, ale historicky premenlivou charakteristikou, je nevyhnutné ju doplniť aj špecifickými kvalitatívnymi určeniami, ktoré získava poznávací proces na sociálnej úrovni. V polemike s niektorými marxistickými autormi prichádza Gössler k záveru o nemožnosti stotožňovať individuálny a spoločenský poznávací proces, pretože aj keď tieto bez seba nemôžu existovať, druhý predstavuje systém individuálnych poznávacích procesov. Autor tiež rozhodne nesúhlasí s názorom, podľa ktorého sa podmienenosť sociálnymi aspektami individuálneho procesu zamieňa za spoločenský poznávací proces. Spoločenský poznávací proces nie je teda, v súhlase s autorom, len sumou, ľubovoľným súhrnom individuálnych procesov, ale je systémom, ktorý má svoje vlastné špecifické zákonitosti fungovania a vývinu. Pokladáme za správne autorovo tvrdenie (rozchádzajúce sa s dosť často frekventovanými názormi vo filozofickej literatúre o principiálnej totožnosti zákonov individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu), že obom týmto procesom sú okrem spoločných zákonitostí vlastné aj ich špecifické zákonitosti. S typológiou spoločenských poznávacích procesov, akú podáva Gössler (kolektívny, triedny, formáciový a napokon ľudský-globálny poznávací proces), by sa však podľa našej mienky dalo polemizovať, pretože v reálnej poznávacej praxi nejde o izolované procesy,

ale len o jednotlivé aspekty (kolektívny, triedny, atď.) každého poznávacieho procesu, a to či už individuálneho alebo spoločenského.

V štúdií sa ďalej správne dôvodí, že až v marxisticko-lenínskej teórii poznania nadobúda chápanie poznávacieho procesu (jeho determinácia sa tu nevyčerpáva len objektom poznania, ale ako dôležitý určujúci prvok tu vystupujú aj spoločenské okolnosti) dôsledné dialektickomaterialistické a historickomaterialistické dimenzie, že až tu sa podarilo prekonávať jednostrannosti nemarxistických gnozeologických koncepcií.

Diferencovanie individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu ako dvoch späťých, no kvalitatívne odlišných procesov má nielen svoj teoreticko-metodologický, ale aj ideologický a praktický význam, ktorý sa stáva predmetom analýz ďalších autorov. Podľa S. B ö n i s c h a spočíva filozofické a špeciálne teoreticko-poznávacie jadro vzťahu oboch poznávacích procesov v otázke o zdôvodnenosti objektivity nášho poznania, pričom túto objektívitu je nevyhnutné chápať v dialektickej jednote s historickosťou poznania, vo vzťahu k historicky konkrétnym, objektívne určeným základným záujmom spoločenského subjektu. Pri riešení tohto problému, ako na to upozorňujú filozofi NDR, sa treba mať na pozore pred nedialektickým prístupom a z neho vyplývajúcimi absolutizáciami jednostranností, ktoré by nepatrične zdôrazňovali len význam individuálneho (merizmus), či spoločenského (holizmus) v poznávaní. Správne pochopenie vzťahu individuálneho a spoločenského poznávacieho procesu umožní marxisticko-lenínskej teórii poznania zdôvodniť na kvalitatívne novej úrovni odpoveď na základnú filozofickú otázku, odpoveď na otázku o historickej ohraničenosti a môže pomôcť objasniť aj mnohé ďal-

šie aspekty poznávacieho procesu.

K. Wagner, G. Tertton a K. H. Schwabe predstavujú autorský kolektív ďalšieho vydania *Štúdií k teórii poznania* z r. 1974, v ktorom sa skúma marxisticko-leninská teória pravdy. Táto kolektívna štúdia je produktom viacročného bádateľského úsilia a práce v sekcii marxisticko-leninskej filozofie a vedeckého komunizmu na Univerzite K. Marxa v Lipsku. Autori sa v nej pokúsili zhrnúť výsledky živej diskusie o problematike pravdy, ktorá prebiehala v období viac ako desať rokov na stránkach *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* a ktorá nachádzala široký ohlas nielen medzi filozofmi NDR, ale aj medzi filozofickou verejnosťou v Sovietskom zväze a v iných socialistických krajinách.

Spomínané štúdie nemožno pokladať za vyčerpávajúce riešenie problémov marxisticko-leninskej teórie pravdy, autori však v nich vyčleňujú aspoň niektoré najzákladnejšie okruhy problémov, a to nielen z hľadiska teoreticko-poznávacieho, ale aj sociálno-politického a ideologického a naznačujú aj možné spôsoby ich riešenia. Konceptia pravdy, ako správne dôvodia autori, predstavuje podstatnú súčasť teoreticko-poznávacieho a vôbec filozofického systému, je ním v hlavných črtách determinovaná a otázky, ktoré nastoľuje, môžu byť riešené len v súlade s princípmi tohto celostného systému. Vychádzajúc z toho, že problém pravdy má vždy filozoficko-svetonázorový charakter, autori podávajú kritický rozbor pokusu o redukciu teórie pravdy na záležitosť „čisto“ logicko-sémantickú a z tejto pozície vedú polemiku s buržoáznymi, v prevažnej miere do agnosticizmu sklzávajúcimi koncepciami pravdy. Kriticky sa vysporiadávajú aj s názormi (reprezentovanými napr. W. Stegmüllerom), ktoré redukujú problém

pravdy na proces exaktnej precizácie pojmu pravdy; aj keď je tento nevyhnutným pre riešenie problematiky pravdy, vôbec ho nevyčerpáva, ale je len jeho predpokladom. Nemeckí filozofi neobchádzajú pri skúmaní problematiky pravdy jej komplexnú, zložitú povahu, ale naopak, usilujú sa o jej celostné vystihnutie. Závislosť koncepcie pravdy od charakteru celostného filozofického systému, v ktorého lone sa tá ktorá koncepcia vyvíjala, demonštrujú autori na pozadí stručného historického exkurzu. Vychádzajúc z platónovskej a aristotelovskej línie, pristupujú ku kritickým rozborom problému pravdy, ako sa tento rieši v súčasnej buržoáznej filozofii (najmä existencialistickej a neopozitivistickej), pričom pozornosť zameriavajú aj na konkrétne sociálno-politické a svetonázorovo-ideologické pozadie týchto gnozeologických koncepcií.

Ťažiskom štúdií je však kvalitatívne nová koncepcia pravdy v marxisticko-leninskej filozofii. Ako jej najzákladnejšie charakteristiky, podmienajúce povahu koncepcie pravdy, vystupujú v chápaní východonemeckých filozofov: a) konzekventný materialistický charakter filozofického systému, b) dialektický charakter filozofického systému, c) miesto a význam, aký sa pripisuje v marxisticko-leninskej filozofii praxi. Autori venujú pozornosť problému objektívnosti pravdy, (vyčleniac v zhode s Leninom dva aspekty objektívnosti), problému historickej podmienenosti pravdy, vzťahu absolútneho a relatívneho v poznávacom procese, ako aj dialektike abstraktného a konkrétneho. Napokon analyzujú metódy získavania a overovania poznatkov (najmä v procesoch vedeckého poznávania). Mimo pozornosti nezostáva ani problém pravdy v umení a vzťah pravdy a správnosti hodnotenia. Správne upozorňujú na nevyhnutnosť ďalšieho filozofického a špe-

ciálne gnozeologického rozpracovania problému pravdy, aby sa toto mohlo stať spoľahlivou bázou, zjednocujúcou všeobecno-filozofické, metodologické a svetonázorové aspekty aj pre širšie aplikácie problému pravdy v spoločenských vedách alebo v iných oblastiach spoločenského života.

K. Gössler a M. Thom sú autormi štúdie (r. 1976) venovanej problémom materiálnej podmienenosti poznávacích procesov. Vychádzajú zo vzťahu základnej filozofickej otázky a teórie poznania, skúmajú „dvojitú“ podmienenosť poznávacích procesov, ako aj ich výsledkov. (Poznanie ako funkcia anatomicko-fyziologického substrátu a poznanie ako funkcia spoločenskej činnosti človeka — v rámci konkrétnych sociálno-ekonomických podmienok).

Princíp neoddeliteľnosti psychických procesov od fyziologických sa už stal akousi axiómou materialistického svetonázoru. Napriek tomu však v súvislosti s ním vznikajú viaceré otázky, a to najmä o spôsobe organizácie hmoty, ktorá je schopná produkovať psychické a o samých vlastnostiach tohto psychického ako vnútorného stavu hmoty. Kým odpoveď na prvú otázku je v kompetencii psychológov a neuropsychológov, odpoveď na druhú otázku môžu dať špeciálne vedy len spolu s filozofiou.

K. Gössler a M. Thom vyčleňujú ako základné znaky charakterizujúce produkciu psychického, t. j. vnútorného stavu hmoty v neutrónových procesoch mozgu: a) reflexívnosť, b) subjektívnosť, c) odrazovosť, d) ideálnosť. Za veľmi plodné pokladáme tvrdenie autorov, že pri vysvetľovaní podstaty a obsahu poznatkov nie je možné vystačiť len s analýzami neuro-fyziologických procesov, ktoré tvoria nevyhnutný základ (či presnejšie povedané, jeden z nevyhnutných základov) vzniku poznávacieho procesu. Závažnosť

tohto tvrdenia je o to väčšia, že ešte aj v súčasnej marxistickej literatúre sa môžeme stretávať s definitorickým vymedzením pocitov, vnemov, myslenia len ako s funkciou vysokoorganizovanej hmoty. Takéto názory redukujúce materiálnu determináciu poznania len na závislosť od neurofyziologického substrátu — mozgu — predstavujú ústupok od dôslednej dialektickomaterialistickej teórie poznania a je nevyhnutné podrobovať ich kritike.

Pri rozvíjaní koncepcie dvojakej materiálnej determinácie poznávacích procesov (v takomto podaní do istej miery aj novátorskej), vyčleňujú nemeckí autori okrem neurofyziologickej determinácie ešte dva typy podmienenosti: a) proces poznania ako odraz objektívnej reality, b) sociálno-ekonomickú determináciu (poznávací proces ako sociálna činnosť). V tejto súvislosti podrobujú autori kritike aj tzv. „kritikov“ teórie odrazu (najmä revizionistických, praxistických), ktorí chápu odraz ako čosi umŕtvujúce a neprihliadajú na jeho aktívny a tvorivý charakter. K. Gössler a M. Thom sa však neuspokojujú len s uvedenou typológiou determinácie poznávacieho procesu, ale precizujú ju ešte ďalej, vyčleňujú v sociálno-ekonomickej podmienenosti (na rozdiel o nomickej podmienenosti (na rozdiel od objektivej podmienenosti) tieto momenty: 1. funkcia poznávacieho procesu (vystupujúca vždy v závislosti od cieľavedomej spoločenskej činnosti človeka); 2. pomery, vzťahy, do ktorých ľudia v procesoch poznania navzájom vstupujú a napokon 3. obsah poznávacieho procesu a jeho výsledkov (ktorý je primárne síce určený objektom, ale sekundárne aj úrovňou výrobných síl a výrobných vzťahov v danej spoločnosti). Zároveň autori upozorňujú na nebezpečenstvo preceňovania len niektorých momentov tejto

determinácie a na nevyhnutnosť dialektickej jednoty všetkých uvedených aspektov — ako na základný predpoklad správneho pochopenia problému materiálnej determinácie poznávacieho procesu a spätosti poznania s praxou — východiskom a kritériom pravdivosti poznania.

Na záver venujeme aspoň stručnú pozornosť vydaniu *Štúdií k teórii poznania* r. 1977, ktoré je zaujímavé tým, že sa v ňom prvýkrát predkladá nemeckému čitateľovi práca sovietskeho filozofa Grigorij I. Patenta *Marxizmus a apriorizmus*, ako aj zhodnotenie jeho života a teoretickej práce z pera G. Handela. Patent podáva vo svojej práci kritiku apriorizmu nielen z „čistého“ profesionálneho záujmu filozofa. Túto tému rozpracúva najmä ako bojový príspevok do polemiky s buržoáznou filozofiou, ktorá v aprioristickom zdôvodňovaní logiky, matematiky, jazykovedy a aj filozofie hľadá argument na opodstatnosť filozofického idealizmu. Novátorstvom v Patentovej kritikej analýze idealistických konštrukcií apriorizmu je najmä jeho orientácia na iracionalistické formy apriorizmu, ktoré na rozdiel od tzv. racionalistických foriem (platonsko-leibnizovsko-kantovské formy) ešte neboli dôsledne rozpracované. Z tohto hľadiska predstavuje potom prínos aj rozbor určitých momentov Heideggerovej filozofie ako jednej varianty iracionalistického apriorizmu.

Po úvodnom vymedzení apriorizmu ako idealistického smeru pristupuje G. I. Patent k rozboru jednotlivých aprioristických koncepcií, ako sa tieto utvárali v histórii filozofického mysle-

nia. Pozornosť venuje najmä kritickému prekonaniu apriorizmu v marxistickej filozofii. Za základné nedostatky predmarxistického materializmu pokladá to, že chápal človeka mimo sociálnych a historických súvislostí, ďalej nesprávne pochopenie vzťahu zmyslového a racionálneho poznania a napokon kontemplatívny charakter predmarxistických teórií poznania. Vychádzajúc z myšlienkového odkazu Lenina, vyjadreného najmä v jeho diele *Materializmus a empiriokriticizmus*, usiluje sa Patent o odhalenie všetkých koreňov apriorizmu v teórii poznania (gnoseologických — absolutizácie jednostranností v racionálnych momentoch poznania, ako aj sociálnych — najmä aj v súvislostiach s moderným revizionizmom).

K štúdiu sa pripája ešte W. Lehrke so svojim príspevkom o sociálnom apriorizme, v ktorom podrobuje dôslednej kritike filozofiu Maxa Adlera a niektoré momenty novokantovstva vo všeobecnosti. V tomto ohľade nadväzuje Lehrke na kritické analýzy apriorizmu od G. I. Patenta a jeho príspevok spolu s dvoma predchádzajúcimi tvorí ideovú jednotu.

Rešpektujúc problémové bohatstvo a v mnohých ohľadoch aj metodologické novátorstvo, ktoré predkladajú autori NDR, ako aj zostavovatelia filozofickej série štúdií venovaných teórii poznania, možno ich úsilie hodnotiť pozitívne ako zatiaľ ojedinelý prípad systematickej pozornosti teoreticko-poznávacím problémom, hodný nasledovania aj v iných socialistických krajinách.

Etela Farkašová